

PSYKOLOGI OG KØNSFORSKNING

Kommentar til temanummeret »Psykologi og Kønsforskning«
(*Psyke & Logos* nr. 1, 1994)

Talli Ungar Andersen

Gæsteredaktørerne, Kirsten Grønbæk Hansen og Dorte Marie Søndergaard, sammenligner i deres indledning dette temanummer med *Psyke & Logos'* temanummer »Kvindepsykologi«, som udkom i 1985. De mener, at den danske psykologiske kønsforskning efter 1985 er gået i stå, og at man derfor er nødt til at gå til udlandet, hvis man ønsker at finde psykologisk forskning om køn. Jeg var overrasket over denne påstand, men da jeg kiggede på kvindeforskningshylden i min bogreol, måtte jeg beskæmmet sande, at den ikke er helt forkert. Psykologisk kønsforskning i Danmark er ikke død, men der er virkelig, som Kirsten Grønbæk Hansen og Dorte Marie Søndergaard skriver, forbavsende få danske psykologer, der har fortsat udforskningen af den psykologiske side af kønnet. Det kunne godt hænge sammen med det ansættelsesstop og de stadigt mere magre bevillinger, som universiteterne og forskningen i Danmark har været udsat for siden 1985. Mange af de psykologer og psykologistuderende, der i årtiet før 1985 arbejdede med kvindeforskning, er i dag ansat i stillinger uden forskningsmulighed. Forhåbentlig vil en ændret bevillingspolitik i forhold til de højere læreanstalter råde bod på dette indenfor de kommende år. Ellers må man nok erkende, at en generation af potentielle forskere, indenfor dette og andre felter, er gået tabt.

Dette temanummer handler altså om psykologisk kønsforskning – i modsætning til temanummeret fra 1985, som handlede om kvindepsykologi. Redaktørerne gør ikke rede for forskellen på de to begreber, men titlen giver associationer til forskning, der omhandler begge køn. Man kan derfor undre sig over, at alle de ni artikelforfattere er kvinder. To mænd har fået lov til at anmelde bøger sidst i temanummeret, hvilket tyder på, at ikke kun kvinder interesserer sig for kønsforskning. Hvorfor har redaktørerne ikke – bare for at lade som om de anser mænd for at være halvdelen af himlen – givet blot en enkelt mand lov til at bidrage med en egentlig artikel?

Redaktørerne anfører meget rigtigt, at den psykologiske kønsforskning ikke har haft gode kår i Danmark i det sidste årti, og de er derfor draget til udlandet for at finde egnet stof: Temanummerets første artikel er skrevet af den amerikanske feministiske lacanianer Judith Butler, fem andre artikler

er skrevet af norske kvindeforskere¹. Dorte Marie Søndergaard, der har redigeret temanummeret, er dansk og uddannet ved Københavns Universitet, men ansat ved Universitetet i Oslo. Hendes artikel falder indenfor samme kønsteoretiske skoledannelse som de norske forfattere. Herudover indeholder temanummeret en artikel af den danske rusmiddelforsker Kirsten Thue Skinhøj og en artikel af jungianeren Pia Skogemann.

Sociologisk Orientering

Det norske kvindeforskningsmiljø, som præger dette temanummer, interesserer sig for, hvad de kalder kulturelle eller sociokulturelle koder for køn, altså for den betydning, kønnet tillægges i samfundet. Hvis man betragter køn som noget, der kan analyseres på et biologisk, et psykologisk og et sociologisk niveau, så er det altså snarere det sociologiske end det psykologiske niveau, der interesserer disse forfattere. Denne sociologiske orientering fremgår da også af de begreber, forfatterne benytter sig af: Dorte Marie Søndergaard taler for eksempel om »kulturelle aktører« (bl.a. s. 52), »sociale identiteter« (s. 66), »positiv social genkendelse« (s. 56), »social desintegration« (s. 56), »social genkendelse og bekræftelse« (s. 56), »maskulin og feminin matrix« (s. 60), »akademisk matrix« (s. 60), »akademisk aktør« (s. 60), »informerter« (s. 62), »køn som social konstruktion« (s. 62), og »kulturelle randpersoner« (s. 66). Liv Mette Guldbrandsen siger om sin undersøgelse af drenge- og pigegruppers adfærd i skolen: »Hvert barn stiller med en række forudsætninger, som er bygget op gennem hendes eller hans individuelle livshistorie. Min pointe her er, at *alle* disse historier er blevet til og bliver forstået indenfor de samme kulturelle rammer. Den enkeltes historie er hele tiden relateret til det mangfoldige system af kulturelle koder, som gøres socialt virksomme i barnets kontekst« (s. 113). Det er altså ikke det individuelle, ikke det intrapersonelle, knap nok det interpersonelle, der interesserer hende, det er det sociologiske niveau, som hun ønsker at udforske. Hanne Haavind taler om: »Romantisk heterofil kode« (s. 136) og »Den kønsbundne kode« (s. 142). Anne-Kathrine Broch-Due og Tone Ødegård bruger begreber som »kønskoderne i seksuelle relationer« (s. 147), »kønssystemet« (s. 147) og »kulturens vanlige konstituering af heterofil seksualitet« (s. 149). Kirsten Benum og Anne-Kari Clasen mener at både »psykiske problemer og psykologisk teori er en del af en kulturel meningsdannelse« (s. 172). Inspireret af Bateson ønsker de at »se på kultur som en slags grammatik, et bestemt system af meningssammenhænge med en symbolsk orden« (s. 175). De ønsker at »skabe et metaperspektiv på egen kultur« (s. 185). Er temanummerets titel, »Psykologi og Kønsforsk-

1. For at gøre min kommentar mere flydende, har jeg valgt at oversætte alle citater fra artikler på engelsk og norsk.

ning«, i virkeligheden vildledende? Er det overhovedet psykologiske problemstillinger, der interesserer denne gruppe forskere?

Sammenligner man dette temanummer med temanummeret om kvindepsykologi fra 1985, så opdager man en karakteristisk forskel: I 1985 hed det »Samfundet«, i dag hedder det »Kulturen«. Hvad er egentlig forskellen? Redaktørerne og forfatterne redegør ikke for sagen, så jeg prøver selv: Begrebet »Samfund« signalerer en materialistisk funderet videnskabelighed. En materialistisk funderet socialpsykolog ville, til spørgsmålet om, hvorfor kvinden traditionelt har en underordnet position, svare med henvisning til materielle vilkår, økonomi, historiske ændringer i samfundsstrukturen og så videre. Hvad ville den kulturpsykologiske skole, der her præsenteres, svare på samme spørgsmål? Judith Butler er nok den af forfatterne, der tydeligst besvarer dette spørgsmål, og det overhovedet ikke med henvisning til materielle forhold. Hendes forklaring er, at talen om loven, som ofte befinder sig i en juridisk diskurs indskrevet i en lovbog, kun fungerer som en gentagelse af et sæt af allerede operative konventioner. Disse konventioner er ikke begrundede i nogen anden legitimerende autoritet end ekko-kæden af deres egen gentagelse. Kvindens underordnede position er en fiktion, der kun opretholdes på grund af den evige gentagelse eller citering (jvf. s. 24-25). Denne videnskabelige position kan vel ikke kaldes andet end nominalisme: Begreber, positioner, sædvaner, normer, er kun navne, ikke noget reelt eksisterende.

Det norske kvindeforskningsmiljø interesserer sig altså snarere for det, der er fælles for mange mennesker end for det individuelle. Det, der er fælles for mange mennesker, undersøges bedst ved hjælp af indsamling og systematisering af empirisk materiale. Dorte Marie Søndergaards artikel handler om metoder og værktøjer, der kan anvendes i arbejdet med empirisk materiale, hvor køn, race, etnicitet, klasse og lignende sociale kategorier eller strukturerende principper i formidlingen mellem individ og kultur, ønskes undersøgt (jvf. s. 52). Hendes teoretiske udgangspunkt er kulturelle eller sociokulturelle psykologer som Jerome Bruner, James V. Wertsch og Richard A. Schweder (jvf. s. 49), men artiklens formål er ikke at diskutere teori. Typisk kvindeligt, kunne man sige, er hun optaget af det praktiske, af de arbejdsredskaber, man har brug for, når man skal uddrage viden fra et empirisk materiale. Hun ønsker at anvende sin teori konkret. Hun omtaler fem forskellige værktøjer til at analysere empirisk materiale med, nemlig konstituenten, matricer, abstrakte figurer, tolkningsrammer og koder. Altsammen begreber, der nærmer sig en gold sociologi, der mangler interesse for det individuelle – det der adskiller mennesker fra hinanden.

Når man arbejder sociologisk, mener jeg at man også må underkaste sig de regler, der gælder for sociologisk forskning. Spørgsmålet er: Hvordan sandsynliggør eller sikrer man, at forskningsresultaterne har almen gyldighed? Indenfor sociologien, hvor man anvender statistiske metoder for at uddrage det, der er fælles eller typisk for en population, kontrollerer

man materialet for at sandsynliggøre, at det ikke er tilfældige, men statistisk signifikante resultater, man er nået frem til. Man stiller krav til materialet om at det skal være repræsentativt for den population, man ønsker at udsige noget om, og man udregner usikkerhed. Man sikrer sig også, at man har tilstrækkeligt mange informanter, og der skal være tale om et rimeligt stort antal informanter, hvis man vil sandsynliggøre, at forskningsresultaterne har almen gyldighed. I psykologien, især den kliniske psykologi, anvender man en anden metode, som ikke prætenderer at levere statistisk signifikans, nemlig case-study metoden, hvor man udtager få informanter, som man til gengæld undersøger i dybden. Denne metode er især egnet til at udsige noget om indrepsykiske processer, mens den statistiske interviewmetode egner sig til undersøgelse af holdninger, valgprognoser og så videre.

En fejl, som en hel del psykologer begår, når de bevæger sig fra fagets kerneområde – den kliniske psykologi – til et fagligt randområde som sociologien, er at overføre case-study metoden til områder, hvor den ikke er relevant, eller endnu værre at glemme, at man skal have mange informanter, hvis man vil anvende statistisk signifikans som sandhedskriterium. Når Dorte Marie Søndergaard fortæller, at hun i sit forskningsprojekt, for at studere køn som formidlingsproces mellem individ og kultur, har indsamlet et interviewmateriale blandt 29 universitetsstuderende mænd og kvinder fra humanistiske og samfundsvidenskabelige fag (s. 52), så kan man frygte, at hendes forskningsresultater kommer til at sætte sig mellem to stole: Antallet på 29 informanter, som interviewes om studier, venner, samarbejdspartnere, lærere, eksaminer, kærester, forelskelser, romantik, fremtidsvisioner, selvforståelse, forståelse af andre, holdninger, drømme, aversioner og lidenskaber (jvf. s. 53), minder om case-study metoden i *antallet* af informanter, men ikke i interviewspørgsmålenes indrepsykiske dybde. Det er da heller ikke intrapersonelle, men interpersonelle relationer, der interesserer Dorte Marie Søndergaard. Men hvis man som Dorte Marie Søndergaard ønsker at finde ud af, hvad der i vores kultur forbindes med maskulinitet og femininitet, altså holdninger til køn som social kategori, så kan 29 universitetsstuderende ikke betragtes som et repræsentativt materiale hverken med hensyn til alder, erhverv, geografisk spredning eller social klasse. Nu gør Dorte Marie Søndergaard udtrykkeligt opmærksom på, at hendes artikel her ikke har til formål at præsentere resultaterne af hendes forskning, men at præsentere nogle redskaber, som kan bruges ved analysen af forskningsmaterialer som hendes, og min kritik af, at hun ikke redegør for sine sandhedskriterier rammer ikke nødvendigvis hendes konkrete forskningsprojekt, som ikke foldes ud i artiklen, men blot bruges som eksempel materiale. Jeg mener dog, at man ikke kan komme uden om en diskussion af sandhedskriterier, når man diskuterer analysemetoder.

Sandhedskriterier

Min kritik af, at der ikke er tænkt på sandhedskriterier og statistisk signifikans rammer til gengæld andre af temanummerets forfattere fra det norske kvindeforskningsmiljø: Liv Mette Gulbrandsens artikel *er*, i modsætning til Dorte Marie Søndergaards, en præsentation af forskningsresultater. Hun har, med ønsket om at analysere kønnede kulturelle koder, interviewet 25 skolebørn af begge køn i 8-9 årsalderen, mens de gik i 2.-3. klasse. Børnene blev interviewet fire gange i en periode på halvandet år. Informanterne blev rekrutteret fra to urbane boligområder, 12 børn fra ét boligområde, der gik på samme skole, og 13 børn fra et andet boligområde og en anden skole (jvf. s. 112). Man kunne altså sige, at hun har undersøgt livet i skoleklassen og skolegården for to skoleklasser i en by i Norge. Kan dette materiale på nogen måde betragtes som repræsentativt? Når Liv Mette Gulbrandsen kritiserer lærerne for at bruge pigerne som sociale buffere til at holde drengene i ro, så de kan undervise, så kan man sige, at det er veldokumenteret at lærerne i 2.-3. klasse på to skoler i en by i Norge bruger forkerte pædagogiske metoder: Det er forkert at lægge så stort et socialt ansvar på små piger. Men gælder denne kritik alle – eller blot mange – lærere i Norge? Er der forskel på drengenes støjende og asociale adfærd, når læreren er kvinde eller mand? Når Mette Liv Gulbrandsen er så optaget af køn, undrer det, at hun ikke bemærker lærerens køn overhovedet. Når jeg kritiserer Dorte Marie Søndergaard og Liv Mette Gulbrandsen for at bruge et for lille grundmateriale, mener jeg ikke, at deres resultater ikke er interessante eller tankevækkende. Jeg mener blot, at deres resultater ikke kan betragtes som statistisk signifikante og repræsentative. Man kan vælge at betragte deres metode som case-study, og under alle omstændigheder er der tale om gedigent videnskabeligt arbejde.

Dokumentation og fri fantasi

Forskellen på videnskabelig litteratur og fiktion er, at den første søger at dokumentere sine hypoteser og sandsynliggøre sandheden af sine resultater på en eller anden måde, mens den anden benytter sig af fri fantasi. Tre af artiklerne fra det norske kvindeforskningsmiljø i dette temanummer lever ikke op til en videnskabelig standard: Hanne Haavinds artikel »Forhandlinger om erotik og autoritet i det terapeutiske rum«, Anne-Kathrine Broch-Due og Tone Ødegårds »Nydelse og destruktion: Det paradoksale ved seksualitetens kulturelle fremtrædelsesformer«, og Kirsten Benum og Anne-Kari Clasens »Mellem tavshed og fare. Om kulturelle fortolkninger af psykiske problemer og forsøg på at skabe ny mening«. Disse artikler er præget af den type feministisk ideologi, hvor manden betragtes som hovedfjenden.

Hanne Haavind skriver om det pinlige problem, at psykologer og deres klienter – ikke ofte, men af og til – har sexuel omgang med hinanden, hvilket strider imod fagets etiske regler. Hun henviser blandt andet til en spørgeskemaundersøgelse blandt amerikanske privatpraktiserende terapeuter (gad vide om de allesammen var psykologuddannede?), hvor det viste sig, at 7% havde haft sexuel omgang med klienter (jvf. s. 125). Hun kritiserer sådanne undersøgelser for at glemme kønsaspektet og opstiller den påstand, at »det hovedsageligt er mandlige terapeuter, som bliver sexuelt involveret med kvindelige klienter – og fortrinsvis de, som er noget yngre end dem selv« (s. 127 og s. 131). Selv har Hanne Haavind i en undersøgelse blandt norske psykologer fundet, at ca. 5% havde haft sexuel omgang med klienter under eller efter afslutningen af terapien (jvf. s. 131). Hun afviser brugen af begreber fra den psykodynamiske behandlingsteori som overføring og modoverføring, til at forklare fænomenet (s. 127). Hun afviser ligeledes, at egenerapi skulle være en kur mod dette, med henvisning til egne og andres undersøgelser (jvf. s. 129). Der er heller ikke tale om en individuel problematik, for det drejer sig om »relativt almindelige terapeuter med relativt almindelige klienter« (s. 132). Hanne Haavind ønsker at belyse problemet fra et kulturpsykologisk synspunkt: Sexuel omgang mellem mandlige terapeuter og deres kvindelige klienter er udtryk for de gældende, kulturelt bestemte, magtrelationer mellem mænd og kvinder. Herefter sammenligner hun, meget relevant, sexuel kontakt mellem terapeut og klient med sexuel misbrug af anden art, nemlig seksuelle overgreb mod kvinder og børn i familien og sexuel trakassering og sexpres overfor kvinder i arbejdslivet (jvf. s. 128). Det fælles for disse tre typer af overgreb fra mænd mod kvinder er, at »afhængighed og tillid blev udnyttet af nogen i en relativt mere magtfuld position, og den mægtige behøvede ikke bruge vold eller trusler, men kunne spille på overlegen autoritet og troværdighed for at begrænse den udsattes udtryksevne og hindre afsløring. (...) Det som blev reproduceret, var mænds udnyttelse af kvinder som tjenesteydende gennem deres krop« (s. 128).

Hvad er det da, der får mænd til at misbruge kvinder seksuelt i familien, på arbejdspladsen og i terapirummet? Det er, mener Hanne Haavind, kulturelle kønskoder, der tilsiger, at den mandlige seksuelle drift bringer mænd ud af kontrol, og at de mest mandige individer har den stærkeste drift og også vil være de, som lettest får deres sociale ansvarlighed svækket (s. 130). Den kønsbundne kode tilsiger endvidere, at »den mandlige position skal være relativt styrende overfor den kvindelige for at forholdet skal blive gensidigt bekræftende« (s. 142). Men se, selvom det i overvejende grad er mandlige terapeuter, der har sexuel omgang med kvindelige klienter, så gælder det ikke alle seksuelle forhold mellem terapeut og klient. Det er Hanne Haavind godt klar over, og derfor skriver hun: »Det meningsindhold, som fungerer som et baggrundstæppe og en vejviser i disse forløb, det er forestillinger om, hvad der kendetegner kvindelig og mandlig i forhold til autoritet og forestillinger om, hvad der kendetegner kvindelig

og mandlig i forhold til erotik. Dersom klienten i udgangspunktet ikke er en kvinde, så er det der sker alligevel, at der gøres 'kvinde' af ham« (s. 137). Hermed er Hanne Haavinds argumentation blevet så cirkulær, at den er blevet umulig at modsige og modbevise: Hvis der optræder et sexuel forhold mellem en terapeut og en klient, og terapeuten er en mand, mens klienten er en kvinde, så er det udtryk for kønsbundne kulturelle koder om »mænds udnyttelse af kvinder som tjenesteydende gennem deres krop« (s. 128). Hvis klienten derimod er en mand, så er det *også* udtryk for kønsbundne kulturelle koder om mænds udnyttelse af kvinder som tjenesteydende gennem deres krop, klienten er blot blevet gjort til »kvinde«. Hvis det er rigtigt, så må man stille spørgsmålet: Hvis det drejer sig om kønsbundne koder, og det kulturelle køn ikke bestemmes af det biologiske køn, hvad bestemmes det kulturelle køn så af? Af en underordnet position? Vil det sige, at alle underordnede, kuede og undertrykte mennesker i verden er »kvinder«? Og hvis begrebet »kvinde« er så bredt, som jeg her skitserer, har det så overhovedet mening som videnskabeligt begreb?

Proportionsforvridning

Et andet spørgsmål man kunne stille til Hanne Haavind er, hvordan hun analyserer sig frem til, at det netop er *de* gældende kønsbundne kulturelle koder, hun har fundet? Er det for eksempel rigtigt, at den kønsbundne kulturelle kode giver mænd »magt og fritager dem for ansvar« (s. 143)? Min umiddelbare fornemmelse er, at den kønsbundne kode tildeler mænd ansvar for både sig selv og deres kvinde, familie, arbejde og så videre. Hvor er den videnskabelige dokumentation eller sandsynliggørelse af hypoteser henne? Hvad adskiller Hanne Haavinds kønsbundne kulturelle koder fra fiktionen? Hanne Haavind konkluderer, at »det måske havde været (...) nærliggende at fortælle kvindelige patienter, at deres terapeuter ikke skal misbruge deres position« (s. 137). Her retter hun en ubegrundet anklage mod alle mandlige terapeuter, samtidig med at hun stempler kvindelige terapipatienter som rene ofre. Har kvinder intet ansvar for, hvad de indlader sig på i voksenalderen og myndig tilstand? Her tænker jeg også på sexchikaner på arbejdspladsen, som Hanne Haavind selv bringer ind som parallel til seksuelle forhold mellem terapeut og klient. Er det videnskabeligt rimeligt at stemple alle mandlige terapeuter som potentielt farlige for kvindelige klienter, fordi undersøgelser viser, at 5-7% af alle terapeuter (og bare en enkelt af dem *må* være kvinde) kan finde på at udnytte deres klienter seksuelt? Der er her tale om en ganske alvorlig og for både mandlige terapeuter og kvindelige klienter stærkt fornærmende proportionsforvridning.

Tendensen til proportionsforvridning er endnu mere tydelig i Anne-Kathrine Broch-Due og Tone Ødegårds artikel, »Nydelse og destruktion: Det paradoksale ved seksualitetens kulturelle fremtrædelsesformer«. De

ønsker at »forstå den massive kvindeforagt, vor verden fremviser gennem mishandling, incest og voldtægt på hjemmebane, og massevoldtægter og seksualiseret tortur i krigssammenhæng« (s. 146). Metoden er »at forsøge at se det ekstreme i lys af det vanlige, og det vanlige i lys af det ekstreme« (s. 146). Ved at anvende denne metode bliver proportionerne netop forvredet, og det i en grad, der skræmmer forfatterne selv. De skriver for eksempel: »Selvom få mænd kunne tænke sig at voldtage fremmede kvinder, er voldtægt på egen samboer/kone eller veninde *skræmmende* udbredt« (s. 147), »voldtægt er *drab* på det 'personlige individ'« (s. 148), og om incestramte piger: »De har oplevet en kærlig far, som alligevel har *tilintetgjort* dem som person« (s. 148), og »prostituerede 'produceres' fortsat ved incest og voldtægt, det vil sige ved *drab* på det personlige individ« (s. 148). Om seksuelle lege blandt par, som har seksuelle problemer: »At lade som om man er fremmed for hinanden er også en måde at *tilintetgøre* det personlige på« (s. 148, understregningerne er mine). Lidt dokumentation kunne have givet disse påstande et videnskabeligt skær. Som det præsenteres i denne artikel, fremstår forfatternes projekt ikke som videnskab, men som demagogi.

Anne-Kathrine Broch-Due og Tone Ødegård tager allerede på første side brodden af eventuel kritik: De har ladet både kvinder og mænd læse manuskriptet, og selvom de er vant til at møde følelsesmæssige reaktioner på deres opfattelse af, hvad køn betyder, så har intensiteten i både de positive og negative reaktioner på denne artikel forbløffet dem: »Uden at vi ved, at vi angriber mænd, synes det som om nogen provokeres til at gå i forsvar for mandskønnet. Vi kan ikke se skyldfordelingen mellem kvinder og mænd som nogen frugtbar metode til positiv ændring af kønskoederne i seksuelle relationer (...) det interessante ved disse og andre reaktioner er ikke hvor 'rigtige' de er, men hvordan kønssystemet udtrykker sig gennem dem« (s. 147).

Udgangspunktet for Anne-Kathrine Broch-Due og Tone Ødegårds analyse af sexualiteten er at »sexualiteten er livgivende i sit væsen, og dermed fjern fra den vold og destruktion, som knyttes til kulturens seksuelle udtryk« (s. 167, note 2). »Livgivende kropsdele omgøres til destruktionsvåben indrettet på erobring gennem tilintetgørelse« (s. 148). »Seksuelle overgreb kan forstås som ekstreme udtryksformer for kulturens vanlige konstituering af heterofil sexualitet« (s. 149). Jeg tvivler på, at forfatterne ville kunne dokumentere eller sandsynliggøre sådanne påstande. I denne artikel forsøger de ikke engang på det.

Forfatterne opfatter mænd som karakteriseret ved angst for nærhed. Det er denne angst, der gør mænd til seksualforbrydere og kvindedræbere, fordi de derved beskytter deres sårbarhed. Kvinder opfatter forfatterne derimod som karakteriseret af angst for at blive invaderet af mænd: »Forelskelsen tågelægger magtpositioner og egen angst. Hos mænd angsten for sammen-smeltning, hos kvinder angsten for invadering fra mænd« (s. 151). Forfatterne demonstrerer en enorm angst for sexualitet, som de måske nok

selv lider af – og forstærker ved læsning af Marquis de Sades værste værker, Batailles analyse af Sade, feministen Nancy Hartsocks analyse af den ekstremt sjældne, voldelige form for pornografi, »snuff-film«, hvor kvinder torteres og dræbes, dertil et par sexologer med kvindediskriminerende synspunkter; den ene, Havelock Ellis, skrev i 1930'erne og kan vel ikke betragtes som repræsentant for nutidig kvindeopfattelse i sexologien, den anden, Alex Comfort, betegnes som »den moderne sexolog« og hans bog som »velrenommeret« (s. 149), skønt han i sexologiske kredse næppe betragtes som andet end en lettere pornografisk popularisator af sexologisk teori. Altsammen randfænomener i sexualitetens mangfoldighed, som ud fra devisen om at se det vanlige i lyset af det ekstreme, blæses op til skræmmende, men ganske urealistiske dimensioner.

Forfatterne postulerer forskellige karakteristika ved mænds og kvinders seksualitet, for eksempel: »sexuel lyst er for kvinder noget, der kommer udefra, for mænd noget, de må skabe i sig selv ved hjælp af kvindekroppe, som de så skal fylde med lyst« (s. 160). Hvor Dorte Marie Søndergaard ved hjælp af interviews sandsynliggør sine påstande om, hvilke karakteristika der kulturelt tilskrives de to køn, kommer det i Anne-Kathrine Broch-Dues og Tone Ødegårds artikel til at fremstå som rene postulater eller fordomme, der siger mere om forfatterne end om verden. Med fare for at forfatterne vil opfatte det som et forsøg på at gå i forsvar for mandskønnet (jvf. s. 147), vil jeg som kritiker sige, at artiklen snarere ligner en rationalisering af forfatternes stærkt overdrevne angst for mænd, end en videnskabelig, veldokumenteret fremstilling af kulturpsykologiske koder for køn.

Den sidste af temanummerets norske artikler, Kirsten Benum og Anne-Kari Clasens »Mellem tavshed og fare – om kulturelle fortolkninger af psykiske problemer og forsøg på at skabe ny mening«, kritiserer selve faget psykologi: »Psykologien er måske det fag, der efter vor mening stærkest bekræfter samfundets ideer om, hvad der er rigtige 'forklaringer'« (s. 171). Forfatterne føler at »psykologiens sygeliggørelse af kvinders reaktioner også rammer os som kvinder« (s. 172), derfor har de opstillet et projekt, hvor de tilbyder kvinder psykoterapi. »Vi i projektet prøver at formulere en forståelse af psykiske problemer, som inkluderer magt og magtmisbrug i nære relationer« (s. 172). I projektet reformuleres psykologisk teori i feministisk retning. Forfatterne er meget kritiske overfor psykoterapi og stiller spørgsmålet, om terapi er et nyt overgreb eller en modgift: »Sammenhængen mellem reaktion og historie forbliver skjult. Klienten fremstår som skyld i egne problemer. Patienter i psykiatrien må ofte udsætte sig for denne type tolkninger. Terapien kan gøre problemerne vanskeligere, fordi klienten må slås med de belastninger, hun bærer, i tillæg til at måtte forholde sig til psykiatriens kategoriseringer af, hvordan hun mestrer belastningerne« (s. 174). Her er psykologien pludselig blevet til psykiatri uden forklaring af, om forfatterne opfatter psykologi og psykiatri som det samme eller som to forskellige ting. Forfatterne kritiserer en

psykiatri eller psykologi, der mener at årsagerne til kvindens problemer ligger i hende selv, ikke i omgivelserne – kvinden har selv skabt sine problemer. Jeg har svært ved at genkende en sådan teori, og forfatterne præciserer ikke nærmere, hvilken teori eller terapi de har i tankerne.

Kirsten Benum og Anne-Kari Clasen opfatter kvinders livsvilkår som styret af en usynlig dominans fra mænd: »Hvorfor er kvinders selvstændighed så truende? Ægtefæller, forældre og til og med behandlere kender ofte ingen grænser for deres 'kærlighedsfulde' forsøg på at få kvinden tilbage på plads. (...) Omgivelserne prøver at presse kvinden tilbage til gamle roller. Der var kvindens følelser, tanker og behov mere utydelige, hun passede bedre ind i systemets 'orden'« (s. 175). Kvinder kan vælge mellem tavshed og fare: Sproget er begrænset hvad angår de meningsstrukturer i kulturen, som det ikke går an at tale om. Det drejer sig om meninger, som er selvindlysende og opfattes som naturlige. Sådanne meningsstrukturer kaldes »tavse felter« af antropologerne, skriver forfatterne. »Det er måske disse informationshuller, disse tavse eller lukkede dele af vores kulturelle system, som er systemets basis. Det gør det lettere for os at forstå, hvorfor en kulturkritisk psykologi er så vanskelig at formulere. At sætte ord på de tavse felter vil betyde, at vi som kulturdeltagere begynder at rive 'kulturens lim' fra hinanden« (s. 175). »De der prøver at sætte ord på det unævnelige, udsætter sig for foragt og udstødning« (s. 177).

Forfatterne kritiserer den neutrale holdning, som psykodynamisk psykoterapi i bred forstand, ser som grundlaget for terapeutens måde at møde klienten på: »I bedste fald giver denne holdning terapeuten en beskyttelse. I værste fald fungerer dette som tilsløret magtmisbrug. Under alle omstændigheder fremmer holdningen utydeliggørelse og hindrer kreativitet« (s. 178). De mener, at terapeuter bør markere deres grundholdning, ellers kan det opfattes som om de ikke er bekendt med omfanget af de belastninger, som kvinder er udsat for (jvf. s. 178). Hertil vil jeg indvende, at terapitimerne vel ikke skal handle om terapeutens, men om klientens selvforståelse og konfliktmateriale.

Herefter følger en lang beskrivelse af en psykoterapi med en kvinde, der tidligere har været i psykiatriens klør, men nu endelig i forfatterne har fundet terapeuter, der forstår hende. Der er ikke noget specielt nyt eller revolutionerende hverken i klientens problemer eller i terapeuternes arbejdsmåde: Klienten er datter af en alkoholiseret, manio-depressiv far, moderen fik klienten til at tro, at faderens sygdom ville forværres, hvis klienten ikke opførte sig pænt, forældrene skændtes, klienten var bange og så videre. Som voksen gennemfører klienten mange dramatiske selvmordsforsøg, hvor hun skærer sig i håndleddene. Terapeuterne forsøger at afdække klientens livshistorie, de finder ubevidste overføringer og problemer, der er blevet overleveret til næste generation i form af skyldpåføring og projektioner, de bruger tegninger som metode, de får klienten til at erindre fortrængte episoder fra barndommen, og de når frem til en

forståelse af klientens funktion i barndomsfamilien som lynaflederske mellem forældrene. Dette er et typisk mønster i familier med forældre, som er alkoholiserede eller har andre store psykiske problemer, skriver de ganske rigtigt (s. 179-184).

»Det vi kalder galskab, betyder ikke gale reaktioner, men at personen melder sig ud af spændingsfeltet mellem tavshed og udstødning«, skriver forfatterne efter gennemgangen af sagen, (s. 186). Hertil må jeg indvende, at det gale vel ligger i, at symptomerne ikke er bevidste, vilde handlinger, men netop noget uforståeligt for klienten selv. Det er ikke galt at ville melde sig ud af spændingsfeltet mellem tavshed og udstødning, men det er galt at gøre det på en selvdestruktiv og ureflekteret måde. Artiklen virker noget gådefuld på mig: Hvad er det fornyende aspekt i forfatternes måde at bedrive psykoterapi på? Hvem retter deres kritik sig imod? Er psykologi og psykiatri det samme? På hvilken måde adskiller en alkoholikerdatters problemer sig fra en alkoholikersøns? Hvad er det, kulturpsykologien og analysen af kulturelle koder for køn kan berige psykoterapeuter med?

Foruden disse fem artikler fra det norske kvindeforskningsmiljø indeholder temanummeret fire artikler, som er indbyrdes meget forskellige. Kirsten Thue Skinhøjs artikel, »Kønforskelle i unges rusmiddelkulturer«, er rent empirisk. Hun påpeger, at unge kvinder drikker for at markere selvstændighed og for at indlede seksuelle forhold, mens unge mænd drikker på grund af gruppepres og for at bevise deres mandlighed. Hun beskriver fem ungdomsgrupper, som hun har interviewet om deres rusmiddelforbrug og de sociale ritualer omkring rusmiddelforbruget: En gruppe af 17-18 årige kvinder, der går i gymnasiet og HF og har holdt sammen siden underskolen, en gruppe af 16-17 årige kvinder og mænd, der går på handelsskole sammen, en gruppe 20-25 årige mænd, der spiller ishockey på eliteplan, en gruppe 18-21 årige soldater, og et par mandlige venner på 21 år, der har holdt sammen siden underskolen. Som artiklerne fra det norske kvindeforskningsmiljø er denne artikel mere kulturbeskrivende end psykologisk. En psykologisk artikel havde nok interesseret sig for de enkelte unge i grupperne og havde sikkert betonnet, at de enkelte unges selvværdsfølelse og internaliserede normer har stor betydning for, hvor afhængige de er af gruppepres, og hvor effektivt de kan kontrollere deres eget og andre gruppe-medlemmers rusmiddelforbrug.

Lacaniansk og foucaultsk feminisme

Jeg har allerede nævnt Judith Butler, hvis artikel »Fantasmatiske identifikation og formodningen om køn« indleder temanummeret. Butler ser køn som noget fuldstændig ulegemligt, noget, der ikke har en materiel basis, noget, som vi formoder, har en eksistens, men vores formodning bygger kun på at diskursen om kønnet er blevet gentaget og citeret så mange gange. Selvom det er svært at fornemme et subjekt bag artiklens ekstremt

distancerede og intellektualistiske, Lacan-efterlignende stil, mærker man alligevel, at Butler er vred over at homosexualitet betragtes som en forkert opfattelse af køn. Hun vil gerne have udvidet rammene for konstruktionen om kønnet, således at homosexualitet kan blive en del af det, der betragtes som normalt. Der sås tvivl om alt, selv om jeg'et, der skriver artiklen. Man fornemmer, at forfatteren gerne vil udtrykke, at identitet og kønsidentitet er et usikkert fundament. Så langt er jeg enig, men tanken om at køn blot er noget, vi tror på, fordi vi har hørt om det så mange gange, kan jeg ikke acceptere. Det er ikke rigtigt, at kønsidentiteten ikke har nogen oprindelse. Den har for eksempel et biologisk fundament, selvom biologien altid tolkes til psykiske og sociale figurer.

Diskussionen om essentialisme versus konstruktivisme hvad angår kønsidentitetsdannelsen, optager også Harriet Bjerrum Nielsen. I sin artikel, »Den magiske blok – om køn og identitetsarbejde«, skelner hun mellem to feministiske teoretiske positioner: Den kulturelle feminisme hælder til essentialismen og tanken om manden og kvinden som hinandens modpol, mens den poststrukturalistiske feminisme tenderer til nominalismen og afviser at definere kvinden overhovedet. Harriet Bjerrum Nielsen ønsker at formulere en tredje vej til forståelsen af køn og identitet, og tager udgangspunkt i postfeminismen, idet hun mener, at den tredje vej ligger tættere på den nominalistiske end på den essentialistiske position. Harriet Bjerrum Nielsen kritiserer de Foucault-inspirerede postfeminister, som Butler tilhører. Ekstremen af deres synspunkt er, at selve forestillingen om, at der eksisterer et menneskeligt subjekt, som er dannet gennem en psykologisk udviklingsproces, er en fiktion. For dem er subjektet ikke givet gennem det ubevidste, men alene gennem sproget. Også forestillingen om en indre psykisk verden og om en – eventuelt kønnet – oprindelse til denne indre verden, afskrives som en kulturel myte. Det er ikke subjektet, der har begær og fantasier, det er derimod fiktionen om subjektet, der installeres gennem fantasier om en indre verden. Denne forståelse af subjektet tenderer mod det subjektløse, siger Harriet Bjerrum Nielsen og kritiserer Butler for at betragte kvindelighed som en dobbelt sproglig fantasi: En fantasi om noget kvindeligt inden i en fantasi om et subjekt. Det er ikke let at få fat i, hvem der egentlig er bærere og formidlere af disse fantasier, skriver Harriet Bjerrum Nielsen, som dog fortæller, at de Foucault-inspirerede postfeminister på det sidste har modereret deres udtalelser om subjektets fiktive karakter. De leverer en antropologi snarere end en psykologi, og de tvivler så meget på subjektet og identiteten, at de kun kan udtrykke sig meget generelt og abstrakt. Deres teorier egner sig mere til analyse af tekster end til analyse af subjekter. Harriet Bjerrum Nielsen ønsker derimod at udarbejde en egentlig psykologi. Hun har en langt mere kvindelig skrivestil end Butler, kan man sige: Som Dorte Marie Søndergaard interesserer hun sig for det nære og konkrete, hun ønsker at løse problemer, og hun ønsker at læseren skal kunne forstå, hvad hun mener. Hun tager hensyn til læseren i teksten, hun træder frem som person,

og man føler som læser, at man har en direkte kontakt og en dialog med hende. Desuden har hun et empirisk fundament, hvilket altid hjælper på forståelsen af teksten.

I modsætning til teoretikere i tidligere faser i kvindepyskologiens historie, interesserer Harriet Bjerrum Nielsen sig ikke for indholdet i kvindeligheden, men for dens strukturelle relationer. Hun interesserer sig for forholdet mellem bevidst og ubevidst køn, og for hvordan kønsidentitet kan forandres i løbet af en livshistorie. Artiklen er velskrevet, vedkommende og indeholder en rammende kritik af de lacanianske og foucaultske feminister. Kønnen subjektivitet defineres ikke gennem et specifikt indhold, konkluderer Harriet Bjerrum Nielsen. Kønnen subjektivitet er resultatet af et kontinuerligt, livslangt identitetsarbejde, hvor billeder af og diskurser om køn fortolkes og bearbejdes af den enkelte kvinde i løbet af hendes livshistorie. På den måde kan den enkelte kvinde være med til både at ændre og cementere stereotyper om, hvad der regnes som kvindeligt og mandligt i kulturen.

Jungiansk feminisme

Pia Skogemanns artikel, »Datterarketyper – omrids til en revision af kvindelighedsbegrebet i analytisk psykologi«, virker rodet, noteagtig og mangelfuldt gennemarbejdet². Hun leverer en rammende kritik af Jungs stereotype arketype-tankegang: Jung er optaget af at definere et bestemt indhold som tilhørende det kvindelige, og fordi hans teori efterhånden er blevet en halvgammel sag – den er formuleret i første tredjedel af vort århundrede – er det i dag meget tydeligt, at denne tankegang er forkert. Det indhold, der – i Jungs opfattelse – karakteriserer kvinden, såsom passivitet snarere end aktivitet, ubevidsthed snarere end bevidsthed, følelsen snarere end tænken, intuition snarere end viden, subjektivitet snarere end objektivitet, passer ikke sammen med moderne kvinders selvopfattelse. Pia Skogemann har det problem, at hun tænker snarere end føler, bruger viden snarere end intuition og forholder sig aktivt snarere end passivt – som mange moderne, intellektuelle og selverhvervende kvinder i dag gør. Hun oplever Jungs karakteristik af kvinden som en forhånelse af hendes og andre kvinders aktive bestræbelser på at ændre verden.

2. At redaktørerne kan finde på at rubricere Pia Skogemanns udgangspunkt som psykoanalytisk (s. 8 og 10) kan være svært at forstå, i betragtning af at Carl Gustav Jung i 1914 forlod den psykoanalytiske bevægelse og grundlagde sin egen skole, hvis synspunkter – bl.a. på kvindepyskologien – Freud var stærkt uenig i (jvf. for eksempel Sigmund Freud: Om den kvindelige seksualitet, 1931, i Freud: Afhandling om seksualteori, 1985, s. 192).

Jung mente, at mennesket ikke blot biologisk, men også psykologisk var »programmeret« til en menneskelig tilværelse, og han opfattede arketyperne som det basale psykologiske »program«. Han sluttede sig til arketypernes eksistens ud fra typiske motiver, som han fandt i myter, eventyr, fantasier, drømme og vrangforestillinger, og som han mente var fælles for alle folkeslag og alle religioner. »Moder Jord«-figuren og »Helten«, der frelser sit folk efter først at have gået grueligt meget igennem, den såkaldte heltetjese, er eksempler på, hvad Jung kalder arketyperiske billeder.

Pia Skogemann beskæftiger sig i denne artikel med arketyper, som jungianerne traditionelt karakteriserer kvinden ud fra: Hetæren, Moderen, Amazonen og Mediatoren (s. 100). Hun stiller sig det meget væsentlige spørgsmål, om man forstår sådanne figurer som symbolske billeder, der kan spejle og strukturere kvindens oplevelser af sig selv, eller om man ser dem som særlige kvindelige arketyper, der definerer kvindens natur (s. 100). »Der er stor forskel på at bruge myter m.v. som symbolsk spejl for bevidst refleksion – og så at gøre gudinderne til fremstillinger af, hvordan kvinder i virkeligheden er«, skriver hun (s. 102).

Der er ingen tvivl om, at Jung selv mente, at psykologiske egenskaber er kønnede. Pia Skogemann bryder sig ikke om, at de egenskaber, Jung betragter som kvindelige, netop skal tillægges kvinden, for hendes datter, der går i børnehaven, betragter tænkning og kreativitet som særligt pigelige egenskaber, og Pia Skogemann giver hende ret. Små piger er generelt mere kognitivt udviklede end drenge, mener hun, men fordi klogskab betragtes som en mandlig egenskab, vælger mange piger at blive kvindelige fremfor at blive kloge, hvis klog betyder kvindelig. Noget må gøres, og Pia Skogemann vælger at indføre en ny arketype: Datterarketypen – den arketyperiske Heltinde, der har samme funktion som den arketyperiske Helt i mandens psyke, således at »Heltinderejsen« symboliserer mønstre for individuationsprocessen for kvinder (s. 105). Hun beskriver i syv punkter den individuationsproces, kvinder skal igennem under en jungiansk analyse: Utilfredshed med den traditionelle kvindelige kønsrolle, mødet med det ubevidste, søgen efter et arketyperisk mor-selv, integration af den seksuelle relation til manden, kampen for at acceptere det værste i psykens dybder, forvandlingskrisen eller nedstigningen til dødsriget, og endelig den symbolske genfødsel af en ny identitet. Hun oversætter nogle af de jungianske begreber til psykoanalytiske termer som idealiseret overføring, arbejdet med tilgængeliggørelse og modifikation af arkaiske, narcissistiske selvstrukturer, og modoverføring. Hun henviser til Kohut – uden dog at nævne ham i referencelisten – sikkert fordi hun finder hans begreber mere præcise end Jungs. Hun er i det hele taget kritisk overfor Jungs tankegang på afgørende punkter: Hun mener at man bør fortolke animusfiguren ud fra konteksten – ikke ud fra en på forhånd fastlagt »viden« om det mandliges symbolske, åndelige betydning (s. 106), og hun mener, at det ikke er indlysende, at de begreber man bruger til at karakterisere psykiske egenskaber, skal være kønnede (s. 101). Pia Skogemann opponerer faktisk mod

den bastante, skematiske tankegang, der præger jungianismen, og jeg er enig med hende: Hvorfor denne insisteren på at gøre egenskaber til stereotyper?

Det er en rammende kritik af jungianismen, Pia Skogemann leverer, men man kan undre sig over, at kritikken af Jungs stereotype og stive arketype-tankegang blot får hende til at opfinde en ny arketype. Nu er vi nemlig tilbage til spørgsmålet om sandhedskriterier: Man kan reelt opfinde et ubegrænset antal arketyper efter behov. Der skal nok være en myte, en drøm, et eventyr, en fantasi i en eller anden kultur eller religion, der kan bekræfte den. Hvordan kan man vide, om en bestemt arketype, som man infører, er ægte? Jungianismens problem er, at den ikke har nogen sandhedskriterier, og netop derfor mener jeg, at man ikke kan betragte den som en videnskabelig teori. Det har længe undret mig, at en person, der tænker så godt teoretisk som Pia Skogemann, og som kan levere en så præcis og rammende kritik af Jungs stereotype tankegang, alligevel holder fast ved Jungs teori og prøver at videreudvikle den. Hvorfor opgiver hun ikke jungianismens absurditeter og bruger sin glimrende hjerne et andet sted? Hendes sans for logik vil aldrig blive tilfredsstillet indenfor jungianismens rammer.

Det er svært at sammenfatte de ni artikler, som dette temanummer indeholder. Grundstammen består vel af de fem artikler fra det norske kvinde-forskningsmiljø, som alle kan betegnes som mere sociologiske end egentligt psykologiske. Uden om dem ligger de fire øvrige artikler, som på forskellige måder understøtter synspunkter i grundstamme-artiklerne: Kirsten Thue Skinhøj har samme sociologiske og kulturbeskrivende orientering som de norske artikler, Judith Butler leverer et meget abstrakt, teoretisk udgangspunkt af lacaniansk-foucaultsk-feministisk tilsnit, som de norske artikler er inspireret af, Pia Skogemann diskuterer stereotyper, der kan bruges til at beskrive kvinden eller tvinge hende ind i snærende, på forhånd fastlagte, ideologisk bestemte former. Hvor absurd og uvidenskabelig man end finder den jungianske arketype-tænkning, så må man sige, at tendensen til at opfatte kvinden som bærer af et på forhånd fastlagt sæt af psykologiske egenskaber, præger en hel del af de norske forfattere, og det er vel også grunden til, at Skogemanns artikel er medtaget i temanummeret. Harriet Bjerrum Nielsen repræsenterer derimod en meget mere nuanceret opfattelse af, hvordan kvindelighed opbygges i den enkelte kvinde, hvordan den kan ændres gennem det kontinuerlige identitetsarbejde i løbet af hendes liv, og hvordan det går til, at forskellige kvinder har en forskellig opfattelse af, hvad kvindelighed er.

Netop det faktum, at forskellige kvinder har en forskellig opfattelse af, hvilke psykologiske egenskaber, der karakteriserer kvinden, bør mane videnskabskvinder til forsigtighed: Hvad er sandhedskriteriet for, at de forskellige sæt af egenskaber, som de enkelte forfattere forbinder med kvindelighed, også har almen gyldighed? Sørgeligt få af forfatterne i dette temanummer gør sig dette klart, og det betyder, at for mange af artiklerne

snarere er ideologiske end videnskabelige. Det gavner ikke kvindesagen, at videnskabskvinder leverer arbejder med et meget lavt videnskabeligt niveau. Lad ikke Jung få ret i, at kvinder forholder sig subjektivt snarere end objektivt til omverdenen!